

พจนานุกรม: บทบาทของกลุ่มผู้สูงอายุและ “ทุน”
ที่ใช้ในการขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุ
Active Aging: Roles of the Aged Groups and “Capitals”
Utilized in Elderly Care Movement

ปณิธิ บรรณานันท์¹

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการนำเสนอบทบาทของกลุ่มผู้สูงอายุ และ “ทุน” ที่ถูกนำมาใช้ขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุในชุมชน รวมทั้งแสดงให้เห็นถึงการนิยามความหมายใหม่ และต่อรองอัตลักษณ์ความสูงวัยโดยกลุ่มผู้สูงอายุที่ขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุในชุมชน สำหรับวิธีวิจัยในการศึกษาครั้งนี้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ และวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) เลือกรศึกษากลุ่มผู้สูงอายุที่ขับเคลื่อนงานผู้สูงอายุในภาคกลาง 8 ชุมชนในจังหวัดอ่างทองและระยอง ผลการศึกษา พบว่า การขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุในชุมชนไม่จำเป็นต้องอาศัยทุนทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว กลุ่มผู้สูงอายุยังใช้ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ในการดำเนินกิจกรรมด้านผู้สูงอายุ และกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ในท้องถิ่น กลุ่มผู้สูงอายุยังนำการรวมกลุ่มมาใช้ต่อรองอัตลักษณ์ความเป็นผู้สูงอายุ กล่าวคือผู้สูงอายุไม่ใช่ “วัยฟุ้งฟิง” แต่เป็นผู้ที่มีศักดิ์ศรี มีคุณค่าต่อครอบครัว ชุมชน และสังคม ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นการพยายามปรับตัวของผู้สูงอายุและการสร้างความหมายใหม่ต่อการเป็นผู้สูงอายุท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่กระทบต่อวิถีชีวิตของผู้สูงอายุในสังคมไทย

คำสำคัญ: กลุ่มผู้สูงอายุ, “ทุน”, พจนานุกรม

¹ อาจารย์ คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Abstract

This paper aims to investigate the role of the aged groups and “capitals” utilized in elderly care movement. It also explores how these aged groups redefine meanings of being the elderly and how they negotiate their aging identities. In methodology and data collection, a qualitative approach and Participatory Action Research-PAR are applied. In-depth interviews and focus group were arranged with members of eight elderly groups in Ang Thong Province and Rayong Province. Findings show that not only economic capitals, but social, cultural, and symbolic capitals are also crucial sources, utilized in promoting elderly care movement in the community. Finally, this study elucidates that rather than conforming to a negative stereotype of being dependent, these elderly arranged various kinds of social and cultural activities as a way to negotiate and express their active aging identity.

Keywords: aged groups, “capitals”, active aging.

บทนำ

จากกล่าวได้ว่าประเทศไทยก้าวเข้าสู่การเป็นสังคมสูงวัยแล้ว ดังข้อมูลเชิงประจักษ์ที่สะท้อนให้เห็นข้อเท็จจริงดังกล่าว เช่น การสำรวจของสำนักงานสถิติในปีพ.ศ. 2550 พบว่าผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 10.7² และสัดส่วนของประชากรวัยสูงอายุเพิ่มขึ้นจนเกือบจะเป็นครึ่งหนึ่งของประชากรวัยเด็ก คือ ร้อยละ 47.7 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2550) ยังพบแนวโน้มว่าจำนวนและสัดส่วนของผู้สูงอายุจะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง ประเมินการว่าจะมีสัดส่วนเพิ่มขึ้น

² ตามเกณฑ์ขององค์การสหประชาชาติ กำหนดให้ประเทศในแถบเอเชีย ผู้สูงอายุคือผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป ประเทศแถบยุโรป ผู้สูงอายุคือผู้ที่มีอายุ 65 ปีขึ้นไป นอกจากนี้ยังกำหนดว่าประเทศใดมีประชากรสูงอายุมากกว่าร้อยละ 10 ของประชากรทั้งหมดในประเทศนั้น ถือว่าเป็นสังคมแห่งผู้สูงอายุ (aging society)

2.3 เท่าตัวในระยะเวลา 27 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2541-2568 โดยกลุ่มผู้สูงอายุจะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 19.8 ในปี 2568 หากพิจารณาจากกลุ่มผู้สูงอายุวัยปลาย (80 ปีขึ้นไป) จะเพิ่มจากร้อยละ 0.6 ของประชากรทั้งหมดในปี 2541 เป็นร้อยละ 1.7 ในปี 2568 (ปีทมา ว่าพัฒนางค์และปรามอทย์ ประสาทกุล, มปป.)

การเพิ่มขึ้นของประชากรสูงวัยดังกล่าวข้างต้นส่งผลให้ผู้สูงอายุเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจอย่างมากทั้งจากนักวิชาการ รัฐ ภาคส่วนต่างๆ รวมทั้งตัวผู้สูงอายุในสังคมไทย อย่างไรก็ตาม งานวิจัยประเด็นผู้สูงอายุในสังคมไทยโดยส่วนใหญ่มักมุ่งเน้นนโยบายและมาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับผู้สูงอายุ การให้บริการทางการแพทย์และสาธารณสุข การให้การสงเคราะห์ผู้สูงอายุโดยหน่วยงานของรัฐ รวมทั้งการให้การดูแลผู้สูงอายุโดยครอบครัวและชุมชน งานศึกษาเหล่านี้ล้วนวางอยู่บนสมมติฐานที่ว่าผู้สูงอายุเป็นวัย “พึ่งพิง” “ผู้รับ” และต้องได้รับการดูแลจากรัฐ ครอบครัวและชุมชน นอกจากนี้หากพิจารณาการดูแลผู้สูงอายุจากประสบการณ์ของประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น ประเทศเนเธอร์แลนด์ หรือสวีเดน พบว่ารัฐประสบกับปัญหาแบกรับค่าใช้จ่ายสาธารณะในด้านสุขภาพ และการดูแลผู้สูงอายุที่เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก และพยายามแสวงหาทางเลือกอื่นในการดูแลผู้สูงอายุ (Ganesh, 2005; Sundstrom, Malmberg and Johansson, 2006; Trydegard, 2000) จึงเห็นได้ว่าระบบสวัสดิการรัฐ (welfare state) ที่ให้การดูแลทางการเงินแก่ผู้สูงอายุในรูปของเงินบำนาญ (universal old age pension) และการดูแลโดยสถาบันที่ได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐ (state-subsidized institutional care) อาจไม่ได้เป็นแนวทางเดียวที่เหมาะสมที่สุดในการดูแลผู้สูงอายุในสังคมไทย

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะนำแนวคิดทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มาใช้ศึกษาประเด็นผู้สูงอายุ หน่วยการวิเคราะห์ (unit of analysis) ในงานศึกษา นี้ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการมองผู้สูงอายุในฐานะปัจเจกเท่านั้น หากแต่ขยายการวิเคราะห์ไปสู่ระดับกลุ่มด้วย โดยพิจารณาว่าผู้สูงอายุที่มารวมกลุ่มในรูปของชมรมผู้สูงอายุมีบทบาทในการขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุในชุมชนอย่างไร กลุ่มผู้สูงอายุ นำ “ทุน” ประเภทต่างๆ ที่มีอยู่ทั้งภายในและภายนอกชุมชนมาใช้ดำเนินกิจกรรมต่างๆ ด้านผู้สูงอายุอย่างไร การรวมกลุ่มเช่นนี้ส่งผลต่อการนิยาม ต่อรองอัตลักษณ์

ของผู้สูงอายุอย่างไร รวมทั้งการที่ผู้สูงอายุนิยามตนเองว่าเป็น “พุดมพลัง” (active aging) นั้นแสดงออกผ่านปฏิบัติการในระดับใดบ้าง

แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

งานวิจัยนี้ นำแนวคิดทุนทางสังคม-ทุนทางวัฒนธรรม และการนิยามความสูงวัยและอัตลักษณ์มาเป็นกรอบการตั้งคำถาม ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล

1. แนวคิดทุนทางสังคม-ทุนทางวัฒนธรรม

มีผู้นิยามแนวคิดทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมไว้หลากหลาย นักคิดคนสำคัญได้แก่ Bourdieu (1977, 1986) ซึ่งเสนอว่าทุนมี 4 ประเภท คือ 1) ทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital) เป็นทุนที่สามารถคิดคำนวณเป็นปริมาณหรือราคาได้ เช่น เงิน ทรัพย์สิน 2) ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) แบ่งได้ 3 รูปแบบ คือ 2.1) ทุนที่ถูกทำให้เป็นรูปธรรม (objectified capital) ทุนประเภทนี้แสดงออกเชิงวัตถุในรูปของสื่อหรือสิ่งของ เช่น รูปภาพ หนังสือ เครื่องดนตรี เป็นต้น 2.2) ทุนที่ถูกทำให้เป็นสถาบัน (institutionalized capital) เป็นทุนที่ถูกทำให้เป็นวัตถุหรือรูปธรรมที่ชัดเจน เป็นการอ้างถึงคุณสมบัติเบื้องต้นของทุนทางวัฒนธรรมในลักษณะของการรับประกัน เช่น ประกาศนียบัตร หนังสือรับรอง และการสอบวัดคุณสมบัติ เป็นต้น 2.3) ทุนที่ฝังติดอยู่กับบุคคล (embodied capital) เป็นทุนที่อยู่ในตัวบุคคล แสดงออกผ่านปัจเจกแต่ละคนผ่านกระบวนการพัฒนาตนเอง เช่น ความสามารถหรือรอบรู้ในด้านต่างๆ การมีบุคลิกที่สง่างาม 3) ทุนทางสังคม (social capital) มีสองความหมาย ทั้งสองความหมายต่างหมายถึงเครือข่ายทางสังคม (social networks) แต่ในความหมายแรกมองจากโครงสร้างของเครือข่าย เช่น โครงสร้างของกลุ่มเพื่อนร่วมโรงเรียน ส่วนความหมายที่สองมองจากปัจเจกที่มีเครือข่าย เช่น เป็นคนมีเส้นสายกว้างขวาง 4) ทุนสัญลักษณ์ (symbolic capital) เช่น สถานภาพ ชื่อเสียง การได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่นๆ ที่ทำให้เจ้าของทุนเกิดการได้ประโยชน์ต่างๆ (Bourdieu, 1986) “ทุน” สามารถปรับเปลี่ยนรูปได้ มีลักษณะทั้งสัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้ รวมทั้งเป็นปัจจัยในการกำหนดตำแหน่งที่ทางสังคม (position) และความเป็นไปได้ของผู้กระทำที่หลากหลายในขอบเขตพื้นที่ (field) ต่างๆ (Bourdieu, 1997 อ้างใน สุภาวงศ์ จันทวานิช และ รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข, 2549)

แนวคิดทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมเป็นที่รู้จักมากขึ้นเมื่อถูกนำมาใช้ศึกษาผ่านข้อมูลเชิงประจักษ์ เช่น งานศึกษาของ Putnam (1993) เรื่อง Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy วิเคราะห์ว่ารัฐบาลท้องถิ่นที่ทำหน้าที่ได้ดี (well-functioning local government) และระบบเศรษฐกิจที่เจริญเติบโตในอิตาลีเหนือในช่วงปี 1976-1977 เป็นผลมาจากกิจกรรมต่างๆ ของประชาสังคมในชุมชน (civic community) ที่ก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน เครือข่ายทางสังคมที่เข้มแข็ง ความสัมพันธ์ทางการเมืองที่เท่าเทียมกัน และการมีส่วนร่วมของพลเมือง ดังนั้นโมโนทัศน์ทุนทางสังคม (social capital) ตามมุมมองของ Putnam จึงประกอบด้วย 3 มิติ คือ ความไว้วางใจ (trust) บรรทัดฐานทางสังคม และภาระหน้าที่ (social norms and obligations) และเครือข่ายทางสังคม (social networks) ที่ถูกสร้างผ่านกิจกรรมต่างๆ ของพลเมือง

แนวคิดของ Bourdieu และ Putnam มีทั้งข้อดีและข้อจำกัดคือ แนวคิดเรื่องทุนที่ Bourdieu เสนอในช่วงแรกขาดการสนับสนุนโดยข้อมูลเชิงประจักษ์และเปิดช่องให้ตีความได้มาก ขณะที่แนวคิดของ Putnam นำไปใช้ศึกษาข้อมูลเชิงประจักษ์และกำหนดตัวชี้วัดทุนทางสังคมอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม Bourdieu อธิบายประเภททุนที่หลากหลายมิติกว่า Putnam และมองว่าทุนทางสังคมไม่ได้ถูกนำมาใช้เพื่อก่อให้เกิดสังคมที่กลมเกลียวอย่างเดียว แต่ยังเน้นความขัดแย้งต่อต้าน และคัดค้านผลประโยชน์ระหว่างผู้กระทำที่ครอบครองทุนทางสังคมด้วย (Siisiäinen, 2000)

สำหรับประเด็นการขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุในสังคมไทย พบว่างานส่วนใหญ่เน้นศึกษาโครงสร้างประชากร ข้อมูลเชิงสถิติของผู้สูงอายุ การให้บริการทางการแพทย์และสาธารณสุข และการให้การสงเคราะห์ มีงานศึกษาเพียงเล็กน้อยที่กล่าวถึงการนำทุนประเภทต่างๆ มาใช้ขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุ รวมทั้งการที่กลุ่มผู้สูงอายุนำทุนเหล่านั้นมาใช้ต่อรองอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ

2. แนวคิดเรื่องความสูงวัยและอัตลักษณ์

แนวคิดเรื่องความสูงวัยในสังคมสมัยใหม่ โดยเฉพาะประเทศที่พัฒนาแล้ว มีแนวโน้มมองผู้สูงอายุในเชิงลบ คือ เป็นผู้เกษียณอายุ ไม่มีบทบาททางเศรษฐกิจ และไม่ได้สร้างประโยชน์ใด (non-productive role) ให้กับสังคม

อุตสาหกรรม เป็นวัยพึ่งพิงที่ต้องได้รับความช่วยเหลือจากสมาชิกในครอบครัว และรัฐ (Baldassar, 2007: 278; Baldassar and Baldock, 2000; Hashimoto, 1996)

การนิยามผู้สูงอายุในแง่ลบเช่นนี้มีข้อจำกัด 3 ประการ คือ ประการแรก เป็นการมองประชากรสูงอายุในลักษณะเป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน (homogeneity) ทั้งๆ ที่ประชากรกลุ่มนี้มีความหลากหลาย เช่น กลุ่มผู้สูงอายุวัยต้น (the young-old) กลุ่มผู้สูงอายุวัยกลาง (the old-old) และกลุ่มผู้สูงอายุวัยปลาย (the oldest-old) ความแตกต่างเหล่านี้มีผลต่อศักยภาพของผู้สูงอายุในการดูแลตนเองและความต้องการของผู้สูงอายุในการได้รับการดูแลที่แตกต่างกัน ประการที่สอง มโนทัศน์กระแสหลักที่มองว่าผู้สูงอายุเป็นวัยพึ่งพิงส่งผลให้สังคมละเลยบทบาทที่สำคัญของผู้สูงอายุในการดูแลลูกหลาน รวมทั้งไม่มีการสนับสนุนให้น้ำหนักภาพของกลุ่มผู้สูงอายุวัยต้นที่ยังแข็งแรงมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับสังคม ประการสุดท้าย มุมมองดังกล่าวสร้างปัญหาต่อผู้สูงอายุ โดยเฉพาะ “วิกฤตแห่งอัตลักษณ์” (crisis of identity) ของผู้สูงอายุ กล่าวคือ สังคมสร้างภาพเหมารวม (stereotype) ให้ผู้สูงอายุ กลายเป็นผู้รับ เป็นภาระ ภาพเหมารวมเช่นนี้ส่งผลให้ผู้สูงอายุเอง ครอบครัวและสังคมมีแนวโน้มที่จะมองผู้สูงอายุในเชิงลบ

งานศึกษาเกี่ยวกับผู้สูงอายุในสังคมไทยช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาเริ่มพยายามนำเสนอมุมมองว่าผู้สูงอายุเป็นพจนานุกรม (active aging) มีคุณค่าต่อครอบครัวและสังคม รวมทั้งวิพากษ์การนิยามผู้สูงอายุ โดยอธิบายว่ากระบวนการเข้าสู่ความสูงวัยของปัจเจกถูกสร้างขึ้นจากการนิยามทางสังคม (social definitions) และโครงสร้างทางสังคม (สมรัก ชัยสิงห์กานนท์, มปป: 140-141; Hooyman & Kiyak, 2002) อย่างไรก็ตามงานวิจัยส่วนใหญ่ยังคงไม่ได้แสดงให้เห็นว่าท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมนั้น ผู้สูงอายุผลิตซ้ำ ต่อบรอง และนิยามใหม่ต่ออัตลักษณ์ผู้สูงอายุอย่างไร

วิธีการวิจัย

ผู้วิจัยศึกษากลุ่มผู้สูงอายุที่ขับเคลื่อนงานผู้สูงอายุในภาคกลางเป็นหลัก โดยเลือกจังหวัดอ่างทองและระยองเป็นพื้นที่ในการศึกษาภาคสนาม จังหวัด

อ่างทองเป็นตัวอย่างของภาคกลางตอนบน และยังเป็นจังหวัดที่ก้าวเข้าสู่การเป็นสังคมสูงวัยแล้ว เนื่องจากมีสัดส่วนประชากรสูงวัยค่อนข้างสูงคือ ร้อยละ 13.67 ในปี 2550 ส่วนจังหวัดระยะของถือเป็นตัวอย่างของภาคกลางตอนล่าง แม้สัดส่วนของประชากรสูงวัยจะยังไม่สูงมากนัก (ร้อยละ 9) แต่ก็ยังเป็นจังหวัดที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2550)

สำหรับระเบียบวิธีวิจัย งานศึกษานี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ และวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) โดยเน้นการมีส่วนร่วมจากหลายภาคส่วนของสังคมในขั้นตอนต่างๆ ของการวิจัย ในขั้นแรก ผู้วิจัยจัดประชุมกลุ่มย่อย (focus group) ที่จังหวัดอ่างทอง โดยเชิญหน่วยงานราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชมรมผู้สูงอายุเข้าร่วมการประชุม เพื่อระบuproblemผู้สูงอายุในท้องถิ่น ทูตต่างๆ ที่ท้องถิ่นนำมาใช้ขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุในชุมชน รวมทั้งแนะนำชมรมผู้สูงอายุที่ทำงานด้านผู้สูงอายุในพื้นที่ อย่างเป็นรูปธรรมและประสบความสำเร็จ เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้ศึกษาสัมภาษณ์เจาะลึกกับชมรมผู้สูงอายุเหล่านี้ต่อไป ขั้นที่สอง เป็นการวิจัยภาคสนาม ผู้วิจัยสัมภาษณ์ประธานชมรมผู้สูงอายุ สมาชิกของชมรม และชาวบ้านในพื้นที่จังหวัดอ่างทอง 3 ชมรม (ได้แก่ ชมรมผู้สูงอายุรวมใจไชโย ชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลป่าโมก และชมรมผู้สูงอายุตำบลหัวตะพาน) และจังหวัดระยะของ 5 ชมรม (ได้แก่ ชมรมผู้สูงอายุบ้านดอน ชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลระยอง ชมรมผู้สูงอายุบ้านค่าย ชมรมผู้สูงอายุตำบลมะขามคู่ และชมรมผู้สูงอายุโชดหิน) ขั้นสุดท้าย หลังจากผู้ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลแล้ว ได้จัดประชุมกลุ่มย่อยอีกครั้งที่จังหวัดอ่างทอง โดยเชิญเจ้าหน้าที่รัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชมรมผู้สูงอายุในจังหวัดอ่างทอง และระยองเข้าร่วมประชุม เพื่อนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการวิจัยและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับผลการวิจัยกับภาคส่วนต่างๆ ในท้องถิ่น ดูรายละเอียดของชมรมผู้สูงอายุทั้ง 8 ชมรม ดังแสดงไว้ในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงข้อมูลพื้นฐานของชุมชนผู้สูงอายุ 8 ชุมชนในจังหวัดอ่างทองและระยอง

ชื่อชุมชน	ที่มาและสถานะภาพสมาชิก	กิจกรรมที่สำคัญ	บริบทพื้นที่และสถานการณ์ผู้สูงอายุ
1. ชุมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลป่าโมก อ.ป่าโมก จ.อ่างทอง (การระดมทุนผ่านเครือข่ายทางสังคม)	- ก่อตั้ง 29 เมษายน 2540 โดยเจ้าหน้าที่สาธารณสุขและกลุ่มข้าราชการบำนาญ - เริ่มต้นมีสมาชิก 32 คน ปัจจุบันมี 497 คน	- ออกกั๊กกีฬา- พบสมาชิกเดือนละครั้ง - แสดงละครและเล่นกีฬาด้านมวยเสต็คติด - นวดแผนโบราณ	- ชุมชนเมือง ค้าขายและทำนาในพื้นที่นอกเมือง - ว่างแรงงานย้ายถิ่นไปทำงานนอกชุมชน - ผู้สูงอายุมีปัญหาสุขภาพ อยู่โดดเดี่ยว
2. ชุมรมผู้สูงอายุตำบลหัวตะพาน อ.วิเศษชัยชาญ จ.อ่างทอง (การประสานงานจากตัวแแทนหมู่บ้าน)	- ก่อตั้งเมื่อ 11 สิงหาคม 2548 โดยข้าราชการบำนาญ แกนนำและอบต. - เริ่มต้นมีสมาชิก 40 คน ปัจจุบันมี 435 คน	- กองทุนออมทรัพย์วันละ 1 บาท - ไหว้พระ 9 วัน สิบหรีรูปร่างของ - พบปะสมาชิก ปีละ 3 ครั้ง	- ชุมชนเมืองซึ่งบท ทำนาและรับจ้างทั่วไป - ว่างแรงงานย้ายถิ่นไปทำงานนอกชุมชน - ประชากร 30% ในชุมชนมีรายได้ค่อนข้างน้อย - ผู้สูงอายุมีปัญหาสุขภาพ ยกจนขาดบุตรหลานดูแล
3. ชุมรมผู้สูงอายุรวมใจไชโย อ.ไชโย จ.อ่างทอง (การระดมทุนและความร่วมมือจากทุกฝ่าย)	- ก่อตั้งเมื่อปี 2542 โดยเจ้าหน้าที่สาธารณสุขและชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง - เริ่มต้นมีสมาชิก 70 คน ปัจจุบันมี 640 คน	- ส่งเสริมสุขภาพจิต - ผู้สูงอายุพื้นดี - นวดแผนไทย - แปรรูปสมุนไพรพื้นบ้าน	- ชุมชนเมือง แต่พื้นที่รอบนอกเป็นทุ่งนา - ประชากรส่วนใหญ่ทำเกษตรกรรมบางส่วนค้าขาย - ประชากรมีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี
4. ชุมรมผู้สูงอายุบ้านดอนอ.เมือง จ.ระยอง (การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นขับเคลื่อนงาน)	- ก่อตั้งเมื่อปี 2548 โดยข้าราชการเกษียณและชาวบ้าน - เริ่มต้นมีสมาชิก 15 คน ปัจจุบันมี 32 คน	- การเล่นและต่อนหนังใหญ่ - การสอนการแต่งกลอนและภาษาถิ่น - ศูนย์ชุมนุมโทรและนวดแผนไทย - วิทยุท้องถิ่น	- ชุมชนเมือง มีโรงงาน บ้านจัดสรร - ประชากรค้าขาย รับราชการ บางส่วนปลูกผัก ไม่มีการทำนาในชุมชนแล้ว - ว่างแรงงานย้ายถิ่น - ผู้สูงอายุมีปัญหาโรคทางเดินหายใจ อยู่โดดเดี่ยว

ตารางที่ 1 แสดงข้อมูลพื้นฐานชมรมผู้สูงอายุ 8 ชมรมในจังหวัดอ่างทองและระยอง (ต่อ)

ชื่อชมรม	ที่มาและสถานะภาพสมาชิก	กิจกรรมที่สำคัญ	บริบทพื้นที่และสถานการณ์ผู้สูงอายุ
5. ชมรมผู้สูงอายุโยคีหิน อ.เมือง จ.ระยอง (การเริ่มต้นงานด้านผู้สูงอายุ)	- ก่อตั้งเมื่อปี 2551 โดยพ่อค้า แม่ค้า ข้าราชการเกษียณ และ เทศบาล - เริ่มต้นมีสมาชิก 20 คน ปัจจุบัน มี 230 คน	- ออกกำลังกาย - พบปะทำกิจกรรมและครั้ง - ทักษะศึกษาปีละ 1 ครั้ง - เพื่อนช่วยเพื่อน	- ชมรมนี้เอง มีโรงงาน มีตลาด ประชากร ส่วนใหญ่ค้าขาย - สภาพเศรษฐกิจของคนในชุมชน ค่อนข้างดี - ผู้สูงอายุมีเงินเป็น
6. ชมรมผู้สูงอายุบ้านค่าย อ.บ้านค่าย จ.ระยอง (ชุมชนเข้มแข็งช่วยการขับ เคลื่อนกิจกรรม)	- ก่อตั้งเมื่อปี 2542 โดยกลุ่ม ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่กรม ประชาสัมพันธ์กระทรวง - เริ่มต้นมีสมาชิก 70 คน ปัจจุบัน มี 141 คน	- ออกกำลังกายทุกอาทิตย์ - โครงการพาลูก จูงหลาน เข้าวัด - ลานบุญ ลานปัญญา - พบปะสมาชิกเดือนละ 1 ครั้ง - โครงการสานสัมพันธ์ชมรม ผู้สูงอายุ	- ชมรมนี้เองถึงชนบท ประชากรทำนา ทำสวน รับจ้าง และบางกลุ่มรับราชการ - ประชากรมีความเป็นอยู่ค่อนข้างดี - วิทยากรย้ายถิ่นไปทำงานทั้งในและ นอกชุมชน - ผู้สูงอายุมีปัญหาสุขภาพ เจ็บป่วยเรื้อรัง
7. ชมรมผู้สูงอายุตำบล มะขามคู่ อ.นิคมพัฒนา จ.ระยอง (การปรับกิจกรรมตามความ ต้องการของสมาชิก)	- ก่อตั้งเมื่อปี 2542 โดยเจ้าหน้าที่ สาธารณสุขและกลุ่มชาวบ้าน - ปี 2548 เปลี่ยนเป็นสมาคม ผู้นำกิจกรรมกระทรวง มีสมาชิก ทั้งหมด 1700 คน	- ออกกำลังกาย- ทำดอกไม้ ประดิษฐ์ (แต่ต่อมายกเลิกไป) - งานฌาปนกิจสงเคราะห์ - เพื่อนช่วยเพื่อน	- ชมรมนี้เองถึงชนบท - ประชากรส่วนใหญ่ทำไร่ - ประชากรในชุมชนมีฐานะทางเศรษฐกิจ ค่อนข้างยากจน - มีปัญหาผู้สูงอายุฐานะยากจน ยกไร่ ขาดคนดูแล
8. ชมรมผู้สูงอายุใจ พญาบระยอง อ.เมือง จ.ระยอง (ผู้สูงอายุไม่ได้รับ แต่เป็นผู้ ให้รับ)	- ก่อตั้งเมื่อปี 2528 โดย ข้าราชการบ้านญ - เริ่มต้นมีสมาชิก 49 คน ปัจจุบัน มี 477 คน - ชมรมมีเงินสะสมจากสมาชิก รวมทั้งสิ้น 1,746,500 บาท	- พบปะสมาชิกเดือนละ 1 ครั้ง - กิจกรรมจิตอาสา ช่วยงาน โรงพยาบาล - ให้ความการศึกษาเด็กเรียนดี แต่ยากจน - เลี้ยงอาหารเด็กพิการ	- ชมรมนี้เอง - ประชากรส่วนใหญ่ค้าขาย รับราชการ มีฐานะค่อนข้างดี - วิทยากรย้ายถิ่นไปเรียนทำงานนอก ชุมชน - ผู้สูงอายุ

ผลการศึกษา

“ทุน” ที่ถูกนำมาใช้ขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุในชุมชน

ทุนประเภทต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนถูกนำมาใช้เสริมสร้างกระบวนการทางสังคมและขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ เพื่อรองรับภาวะสังคมสูงวัย แต่ละพื้นที่มีการใช้ทุนประเภทต่างๆ และนำทุนที่มีอยู่ไปสร้างให้เกิดทุนอื่นๆ แตกต่างกันไป ซึ่งสัมพันธ์กับบริบททางสังคม วัฒนธรรม การเมืองในแต่ละชุมชน

1. **ทุนทางสังคม (Social capital)** ชุมชนผู้สูงอายุที่ถูกสัมภาษณ์ทุกชมรมล้วนนำทุนทางสังคมที่มีอยู่ในพื้นที่มาใช้ส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มและทำกิจกรรมของผู้สูงอายุ ทุนทางสังคมเหล่านี้ ได้แก่

1.1 เครือข่ายทางสังคม (social networks) หมายถึงความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลชุดหนึ่ง (a set of interpersonal ties) ที่เชื่อมโยงบุคคลต่างๆ เข้าด้วยกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน อาจจะมีอยู่ในรูปของความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายตี ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน หรือความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน (Choldin, 1973; Fiast, 2000; Massey et al., 1993)

งานศึกษานี้พบว่าเครือข่ายทางสังคมเอื้อให้เกิดการรวมกลุ่มทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการของกลุ่มผู้สูงอายุและสมาชิกอื่นๆ ของชุมชนในสังคมชนบทหรือสังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท เครือข่ายทางสังคมบนพื้นฐานความสัมพันธ์เชิงเครือญาติและความเป็นละแวกบ้านเอื้อให้เกิดการรวมตัวของผู้สูงอายุและสมาชิกในชุมชนแบบไม่เป็นทางการ เช่น ถิ่นศีลร่วมกันที่วัด ร่วมแรงร่วมใจช่วยงานประเพณีในชุมชน ต่อมากลุ่มผู้สูงอายุ สมาชิกในชุมชนและหน่วยงานของรัฐก็อาศัยเครือข่ายทางสังคมนี้เป็นกลไกสนับสนุนให้เกิดการทำกิจกรรมร่วมกันในรูปชมรมผู้สูงอายุ เช่น กรณีชมรมผู้สูงอายุป่าโมก ชมรมผู้สูงอายุรวมใจไชโย จังหวัดอ่างทอง และชมรมผู้สูงอายุบ้านค่าย จังหวัดระยอง ในสังคมเมือง เครือข่ายทางสังคมถูกนำมาใช้ผลักดันการรวมกลุ่มของชมรมผู้สูงอายุและทำกิจกรรมร่วมกัน แต่มักเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะของชนชั้นหรือกลุ่มอาชีพเดียวกัน ต่อมาได้ขยายความร่วมมือไปสู่กลุ่มอื่นๆ ที่หลากหลายในชุมชนมากขึ้น เช่น กลุ่มข้าราชการเกษียณกลุ่มหนึ่งในเทศบาลเมืองระยองรวมตัวกันก่อตั้งชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลระยอง ต่อมาชมรมเปิดกว้างรับสมาชิกที่หลากหลายมากขึ้น

ชมรมผู้สูงอายุที่มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอมักสร้างเครือข่ายทางสังคมทั้งที่เป็น horizontal และ vertical networks (Shanley and Peteraf, 2004) คือสามารถระดมความร่วมมือ ร่วมใจกันดำเนินงานและจัดกิจกรรมต่างๆ จากสมาชิกของชมรมและชาวบ้านในชุมชนได้ (horizontal networks) ขณะเดียวกันก็สามารถระดมทุนทางเศรษฐกิจและความร่วมมือจากกลุ่มคนที่มิใช่สมาชิกทางเศรษฐกิจและสังคมที่ดีทั้งภายในและภายนอกชุมชน (vertical networks) เช่น ผู้ประกอบการ เอกชน และเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่างๆ ของรัฐ เช่น กรณีของชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลปไมก ชมรมผู้สูงอายุมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ และชมรมผู้สูงอายุบ้านคำย จังหวัดระยอง

1.2 ความไว้วางใจ (trust) สะท้อนลักษณะพลวัตของเครือข่ายทางสังคม กล่าวคือ สมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุมักเป็นญาติ เพื่อนบ้านหรือคนรู้จัก ซึ่งในชีวิตประจำวัน มีการพบปะ พูดคุย มีความสัมพันธ์แบบต่างตอบแทนกัน (reciprocity) สม่ำเสมอหรือเป็นครั้งคราว จึงเกิดความไว้วางใจกัน ซึ่งถูกนำไปใช้ขับเคลื่อนกิจกรรมด้านผู้สูงอายุของชุมชน เช่น กิจกรรม ฅาปนกิจ สงเคราะห์ของชมรมผู้สูงอายุตำบลมะขามคู่ เป็นกิจกรรมที่กลุ่มผู้สูงอายุระดมทุนทางเศรษฐกิจกันเอง และดำเนินการผ่านความไว้วางใจซึ่งกันและกันของสมาชิกชมรม ปัจจุบันชมรมมีสมาชิกในกิจกรรม ฅาปนกิจสงเคราะห์ทั้งหมด 1,700 คน หากสมาชิกเสียชีวิตจะได้รับเงินฅาปนกิจสงเคราะห์เป็นจำนวน 80,000 บาท

1.3 ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน (sense of belonging to community) แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม มีการย้ายถิ่นของวัยแรงงาน แต่ยังมีคนดั้งเดิมซึ่งมักเป็นกลุ่มผู้สูงอายุอาศัยอยู่ในชุมชนมานาน ผู้สูงอายุกลุ่มนี้โดยเฉพาะกลุ่มที่ยังมีสุขภาพแข็งแรงและไม่มีปัญหาทางเศรษฐกิจ มีความรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และยังมีศักยภาพ จึงมารวมกลุ่มกันทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อเสริมสร้างคุณค่าให้กับตนเองและทำประโยชน์ให้กับชุมชน นอกจากนี้วัยหนุ่มสาวที่รับราชการในท้องถิ่นบ้านเกิดของตนก็มีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและมาช่วยงานชมรมผู้สูงอายุด้วย เช่น ชมรมผู้สูงอายุบ้านคำย จังหวัดระยอง สมาชิกเป็นข้าราชการบำนาญ ชาวบ้านและคนหนุ่มสาวที่รับราชการในชุมชนมารวมตัวกันขับเคลื่อนกิจกรรมของผู้สูงอายุ เป็นที่น่าสังเกตว่าใน

บางครั้งเครื่องช่วยทางสังคมก็มีลักษณะของความขัดแย้ง เช่น ชมรมรวมใจไซโย ในช่วงแรกเกิดความไม่เข้าใจในการทำงานร่วมกันระหว่างอดีตข้าราชการที่เป็นแกนนำของชมรมและสมาชิกของชมรมที่เป็นชาวบ้าน แต่ทั้งสองฝ่ายพยายามรับฟังและยอมรับความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ส่งผลให้ชมรมดำเนินกิจกรรมต่างๆ ต่อไป

2. **ทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital)** ได้แก่เงิน วัสดุสิ่งของต่างๆ รวมทั้งสถานที่ที่ใช้ประกอบกิจกรรม เป็นต้น ถูกนำมาใช้ขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุ แหล่งของทุนทางเศรษฐกิจที่สำคัญ มี 3 แหล่ง คือ แหล่งแรก เป็นทุนทางเศรษฐกิจที่ระดมจากหน่วยทางสังคมต่างๆ ภายในชุมชน ได้แก่ ผู้สูงอายุ ผู้คนในชุมชนที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี วัด องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น โดยหน่วยต่างๆ เหล่านี้บริจาคเงิน สิ่งของให้กับชมรมผู้สูงอายุ หรือให้ใช้สถานที่เพื่อดำเนินกิจกรรมของชมรม แหล่งที่สอง หน่วยภายนอกชุมชนช่วยสนับสนุนทุนทางเศรษฐกิจให้กับชมรมผู้สูงอายุ ได้แก่ ผู้ประกอบการ โรงงานที่มาตั้งในชุมชน และนักท่องเที่ยว เป็นต้น โดยให้การสนับสนุนทั้งในรูปของเงิน อุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้ในการจัดกิจกรรมของชมรม อย่างไรก็ตามสมาชิกของชมรมผู้สูงอายุมีทัศนคติว่าชมรมไม่ของบประมาณสนับสนุนจากผู้ประกอบการบ่อยครั้งนัก เนื่องจากไม่ต้องการให้ผู้ประกอบการรู้สึกว่าชมรมผู้สูงอายุต้องการหาประโยชน์ทางด้านการเงิน สะท้อนให้เห็นว่าผู้สูงอายุที่มารวมตัวกันทำกิจกรรมต้องการแสดงให้เห็นว่าผู้สูงอายุเป็นผู้ที่มีคุณค่า มีศักดิ์ศรี แหล่งสุดท้าย ได้แก่หน่วยงานต่างๆ ของรัฐที่ให้เงินงบประมาณสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัด (พมจ.) สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ (กศน.) วิทยาลัยพลศึกษา และสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด เป็นต้น

3. **ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital)** ที่ถูกนำมาใช้ในกิจกรรมด้านผู้สูงอายุ ได้แก่

3.1 **ความเป็นผู้นำ (leadership)** กล่าวคือหน่วยหรือผู้นำที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (change agents) ได้นำประสบการณ์และภาวะความเป็นผู้นำมาใช้ผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่มทั้งที่ไม่เป็นทางการและเป็นทางการ เพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับผู้สูงอายุ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงประกอบด้วย

อดีตข้าราชการ เป็นกลุ่มที่มีความรู้ ประสบการณ์การทำงานและมีความเป็นผู้นำ เมื่อเกษียณราชการจึงมารวมกลุ่มกันเพื่อให้ตนเองได้พบปะผู้สูงอายุคนอื่นๆ และริเริ่มกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ชมรมผู้สูงอายุที่ถูกสัมภาษณ์ทั้งหมด 8 ชมรม มีจำนวน 3 ชมรมที่กลุ่มอดีตข้าราชการมีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งชมรม ได้แก่ ชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลป่าโมก จังหวัดอ่างทอง ชมรมผู้สูงอายุบ้านดอน และชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลระยอง จังหวัดระยอง

กลุ่มชาวบ้านที่ไม่ได้รับราชการ แต่เคยมีประสบการณ์เป็นผู้นำในท้องถิ่นและเป็นต้นแบบของคนในชุมชน พบผู้นำการเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้ 1 ชมรม คือชมรมผู้สูงอายุบ้านค้าย ประธานชมรมมีฐานะค่อนข้างดีและเคยเป็นผู้ใหญ่บ้าน

หน่วยงานภายในและภายนอกชุมชน พบว่าเจ้าหน้าที่สาธารณสุขและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้เกิดการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุอย่างเป็นทางการ พบผู้นำการเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้ 4 ชมรม ได้แก่ ชมรมผู้สูงอายุรวมใจไชโย ชมรมผู้สูงอายุตำบลห้วยตะพาน จังหวัดอ่างทอง ชมรมผู้สูงอายุตำบลมะขามคู่ และชมรมผู้สูงอายุโชดหิน จังหวัดระยอง

มีข้อสังเกตคือการขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงวัยนั้นมักไม่ได้เกิดจากการเริ่มต้นและดำเนินการโดยหน่วยหรือผู้นำการเปลี่ยนแปลงเพียงหน่วยใดหน่วยหนึ่ง โดยทั่วไปมักมีหน่วยที่มีลักษณะเด่น (เช่น มีทุนประเภทต่างๆ มีอำนาจทางการเมืองหรืออำนาจทางสังคม) เริ่มต้นดำเนินการ และต่อมาได้รับความร่วมมือจากหน่วยอื่นๆ

3.2 ความรู้ ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ถูกนำมาใช้ดำเนินการกิจกรรมต่างๆ ของชมรมผู้สูงอายุและผู้สูงอายุใช้สร้าง ต่อรอง และนิยามอัตลักษณ์ของผู้สูงวัย ความรู้ที่กลุ่มผู้สูงอายุนำมาใช้ขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงวัยนั้นมี 2 ประเภท คือ ประเภทแรก เป็นความรู้ที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการจากสถาบันการศึกษา (เช่น ใบปริญญาและประกาศนียบัตร) และประสบการณ์ที่ได้รับจากการทำงานในภาคเศรษฐกิจที่เป็นทางการ (เช่น ราชการ ทำงานบริษัทเอกชน) ถูกนำมาใช้ในการบริหาร วางแผนและดำเนินการกิจกรรมต่างๆ ของชมรม เช่น การนำความรู้จากการรับราชการมาใช้เขียนโครงการเพื่อขอ

งบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ การนำความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ การกีฬา มาใช้ฝึกอบรมการออกกำลังกายให้กับสมาชิกของชมรม เป็นต้น ประเภทที่สอง ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมที่บุคคลสังสรรค์จากการเป็นสมาชิกของชุมชนได้รับการขัดเกลา ส่งผ่านความรู้จากรุ่นสู่รุ่น รวมทั้งเป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ที่ได้รับจากการประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรม ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณี และขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ในท้องถิ่น ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ถูกนำมาใช้ในกิจกรรมต่างๆ ของชมรมผู้สูงอายุ เช่น กิจกรรมจักสาน กิจกรรมนวดแผนโบราณและความรู้สมุนไพร กิจกรรมการร้องลิเก

ทุนทางวัฒนธรรมก่อให้เกิดทุนทางสังคมหรือช่วยผลิตซ้ำทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วในชุมชนให้เข้มแข็งมากขึ้น เช่น ชมรมผู้สูงอายุบ้านดอนนากการ แสดงหนังใหญ่ (ทุนทางวัฒนธรรม) มาใช้จัดกิจกรรม “พี่สอนน้อง” คือผู้สูงอายุ สอนนักเรียนในชุมชนเชิดหนังใหญ่ และให้นักเรียนรุ่นพี่สอนนักเรียนรุ่นน้องต่อไป ซึ่งกิจกรรมนี้ช่วยเสริมสร้างเครือข่ายทางสังคม (ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับเด็ก และระหว่างรุ่นพี่กับรุ่นน้อง) ให้เชื่อมโยงแน่นมากขึ้น

4. **ทุนสัญลักษณ์** ได้แก่ เกียรติยศ และการที่ชมรมผู้สูงอายุเป็นที่รู้จักของผู้คนทั้งภายในและภายนอกชุมชน พบว่าทุนสัญลักษณ์ไม่ได้ถูกนำไปใช้ดำเนินกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับผู้สูงอายุโดยตรง แต่ทุนสัญลักษณ์ก่อให้เกิดทุนทางสังคมและทุนทางเศรษฐกิจ ซึ่งนำมาใช้ขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุได้ ดังนี้

ประการแรก การที่ชมรมผู้สูงอายุมีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักของสมาชิกในชุมชน (ทุนสัญลักษณ์) ผู้คนในชุมชนเห็นว่าชมรมผู้สูงอายุจัดกิจกรรมต่างๆ อย่างต่อเนื่อง และกิจกรรมเหล่านั้นก่อให้เกิดประโยชน์กับผู้สูงอายุและชุมชนอย่างแท้จริง ส่งผลให้สมาชิกเกิดความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ช่วยเหลืองานของชมรม รวมทั้งผู้คนในชุมชนก็ให้ความร่วมมือกับชมรม ซึ่งเป็นการส่งเสริมเครือข่ายทางสังคมภายในชุมชนให้มีความเข้มแข็ง (ทุนทางสังคม) และเครือข่ายทางสังคมเหล่านี้ถูกนำไปใช้ขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุต่อไป

ประการที่สอง เมื่อชมรมผู้สูงอายุมีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักของหน่วยงานของรัฐหรือผู้คนภายนอกชุมชน (ทุนสัญลักษณ์) ส่งผลให้ชมรมได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณหรือเงินช่วยเหลือ (ทุนทางเศรษฐกิจ) เพื่อจัดกิจกรรมด้านผู้สูงอายุ เช่น

ชมรมผู้สูงอายุบ้านดอน จังหวัดระยอง จัดกิจกรรมแสดงหนังใหญ่ โดยสอนให้ กับเยาวชนในชุมชน จนมีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับ องค์กรบริหารส่วนตำบลจึงให้ งบประมาณสนับสนุนการก่อสร้างโรงละครหนังใหญ่ที่วัดบ้านดอน โดยเจ้าอาวาส วัดยินดีให้สร้างโรงละครในพื้นที่ของวัด ชมรมยังได้รับเชิญไปจัดแสดงหนังใหญ่ ทั้งระดับประเทศและต่างประเทศ

การนิยามและต่อรองอัตลักษณ์ของผู้สูงวัย

งานศึกษาค้นคว้าครั้งนี้พบว่า กลุ่มผู้สูงอายุที่รวมกลุ่มกันเป็นชมรมผู้สูงอายุ มีบทบาทในการขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงวัยในชุมชน อย่างไรก็ตามระดับการมีส่วนร่วมแตกต่างกันไปตามสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม สุขภาพ รวมทั้ง อายุ ดังนี้

ในเรื่องสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม กลุ่มผู้สูงอายุที่เคยเป็น อดีตข้าราชการ มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดีมักเป็นแกนนำของชมรมในการ ผลักดันให้ชมรมดำเนินกิจกรรมต่างๆ และติดต่อประสานงานกับหน่วยงานนอก ชุมชน กลุ่มผู้สูงอายุที่เป็นชาวบ้าน มีฐานะทางเศรษฐกิจแบบพออยู่พอกินอาจ ไม่ได้เป็นแกนนำของกลุ่ม แต่มักเข้าร่วมกิจกรรมของชมรมอย่างสม่ำเสมอให้การ ช่วยเหลือตามความถนัด เช่น ช่วยจัดเตรียมอาหารและสถานที่ในการจัดกิจกรรม ส่วนกลุ่มผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี แต่รู้จักมักคุ้นและมีความสัมพันธ์ที่ดี กับสมาชิกหลายๆ คนในชมรมมักเข้าร่วมกิจกรรมแบบเป็นครั้งคราว กลุ่มผู้สูงอายุ ที่อยู่อย่างยากไร้และต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ทำงานหารายได้ มักไม่เข้าร่วมกิจกรรม ของชมรม ส่งผลให้ผู้สูงอายุกลุ่มนี้ค่อนข้างเปราะบาง (vulnerable) เนื่องจาก ถูกแยกให้อยู่โดดเดี่ยว และไม่ได้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับสวัสดิการสังคมที่ตนเอง พึงมี รวมถึงความช่วยเหลือต่างๆ จากชมรมผู้สูงอายุ สำหรับผู้สูงอายุที่มีฐานะ ทางเศรษฐกิจดีบางกลุ่มไม่เห็นความสำคัญของชมรมผู้สูงอายุและไม่ได้ให้ความ ร่วมมือกับชมรมก็มี

เรื่องสุขภาพและอายุ พบดังนี้ กลุ่มผู้สูงอายุที่มีอายุน้อย (the young-old) คือ 60-69 ปี และมีสุขภาพแข็งแรงมักเป็นแกนนำและเข้าร่วมกิจกรรมชมรม ผู้สูงอายุอย่างสม่ำเสมอ กลุ่มผู้สูงอายุที่มีอายุ 70 ปีขึ้นไปและมีสุขภาพแข็งแรง

เข้าร่วมกิจกรรมของชมรมบ้าง ส่วนกลุ่มผู้สูงอายุที่มีอายุมาก เช่น 80 ปีขึ้นไป และมีอาการเจ็บป่วยเรื้อรัง เป็นกลุ่มที่ไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ อย่างไรก็ตามไม่ได้แปลว่าผู้สูงอายุกลุ่มนี้จะถูกแยก (exclude) ออกจากผู้สูงอายุคนอื่นๆ แยกนำและตัวแทนสมาชิกชมรมผู้สูงอายุมักไปเยี่ยมเยียนผู้สูงอายุที่ป่วยนอนติดเตียงที่บ้านเป็นครั้งคราว เพื่อให้กำลังใจและแสดงให้เห็นว่าผู้สูงอายุกลุ่มนี้ไม่ได้ถูกทอดทิ้งจากสังคม โดยอาศัยเครือข่ายความเป็นละแวกบ้านในการกระจายข่าว คือ เมื่อมีผู้สูงอายุที่อยู่บ้านไหนเจ็บป่วยเพื่อนบ้านซึ่งเป็นสมาชิกชมรมผู้สูงอายุก็นำข่าวไปแจ้งให้สมาชิกคนอื่นๆ ของชมรมทราบ และรวมตัวกันไปเยี่ยมเยียนผู้สูงอายุเหล่านั้น เช่น ชมรมผู้สูงอายุรวมใจไชโย จังหวัดอ่างทอง ชมรมผู้สูงอายุบ้านค่าย จังหวัดระยองจัดกิจกรรมลักษณะนี้

นอกจากนี้กลุ่มผู้สูงอายุที่เข้าร่วมกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุยังนำการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมเพื่อผู้สูงอายุ และทำประโยชน์ให้กับชุมชนมาใช้เป็นสัญลักษณ์ในการต่อรองและนิยามอัตลักษณ์ของผู้สูงวัย โดยแสดงให้เห็นว่าผู้สูงวัยเป็น “ผู้ที่มีศักดิ์ศรี” เป็น “พุดมพลัง” (active aging) ในหลาย ๆ ระดับ ดังนี้

Active aging ในระดับปัจเจก ผู้สูงวัยนิยามตนเองว่าต้องไม่เป็นภาระของลูกหลานและสังคม จึงควรดูแลสุขภาพกายและใจของตนเอง เพื่อยืดระยะเวลาที่พึ่งพิงตนเองให้นานที่สุด กิจกรรมหลักของชมรมผู้สูงอายุจึงเน้นการออกกำลังกาย การเสริมสร้างสุขภาพจิต การให้ความรู้ด้านสุขภาพและโภชนาการ

Active aging ในระดับครอบครัว ผู้สูงอายุโดยเฉพาะกลุ่มที่ยังมีสุขภาพแข็งแรงถือเป็นแหล่งสำคัญในการดูแลลูกหลาน สะท้อนให้เห็นว่าผู้สูงอายุไม่ใช่ผู้พึ่งพิงแบบเต็มที่ (absolute dependence) หากแต่เป็นทั้งผู้ได้รับการดูแลและผู้ให้การดูแล (care receiver and care provider) สมาชิกในครอบครัว

Active aging ต่อผู้สูงอายุด้วยกัน พบแนวโน้มทั้งในจังหวัดอ่างทองและระยองว่าบุตรหลานมักย้ายถิ่นไปทำงานนอกชุมชน บุตรหลานส่งเงินให้พ่อแม่เป็นครั้งคราวหรือประจำขึ้นอยู่กับรายได้ของบุตรหลาน แสดงให้เห็นว่าบุตรหลานยังเป็นแหล่งสำคัญในการดูแลผู้สูงอายุทางการเงิน (financial care) แต่อาจไม่ได้เป็นแหล่งสำคัญที่ให้การดูแลผู้สูงอายุในชีวิตประจำวัน (daily physical care) ดังนั้นผู้สูงอายุจึงเป็น active aging ต่อผู้สูงอายุด้วยตัวเอง โดยเฉพาะกลุ่ม

ผู้สูงอายุที่ยังมีสุขภาพแข็งแรง กล่าวคือ ลักษณะแรก ผู้สูงอายุที่อยู่ละแวกบ้าน ใกล้เคียงกันช่วยเหลือ ดูแลกันเอง ลักษณะที่สอง ผู้สูงอายุนำศักยภาพ ความรู้ และประสบการณ์ของตนเองมาริเริ่มทำกิจกรรมในรูปของชมรมผู้สูงอายุ เพื่อให้ตนเองรู้สึกมีคุณค่า และช่วยเหลือกลุ่มผู้สูงอายุที่เจ็บป่วย ดูแลตนเองไม่ได้ การรวมกลุ่มกันเช่นนี้ทำให้ภาวะความสูงวัยเป็นประเด็นของชุมชน ไม่ใช่ประเด็นส่วนบุคคล ซึ่งจะทำให้เห็นความต้องการของผู้สูงวัยร่วมกัน และสามารถหาแนวทางสนับสนุนในระดับชุมชนได้

Active aging ในระดับชุมชน ผู้สูงอายุเป็นผู้ที่ทำประโยชน์ให้สังคม มีจิตอาสา เป็นการนิยามว่าผู้สูงวัยไม่ใช่ผู้รับจากสังคมเพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องเป็นผู้ให้กับสังคมด้วย โดยที่ผู้สูงวัยรวมตัวกันระดมทุนทางเศรษฐกิจ ความรู้ แรงงาน และแรงใจ เพื่อทำกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ต่างๆ ให้กับชุมชนของตน เช่น ชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลระยะยง ซึ่งสมาชิกของชมรมเป็นข้าราชการบำนาญ และผู้ประกอบการ มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดีร่วมกันบริจาคเงินเพื่อเป็นทุนการศึกษาให้กับนักเรียนที่เรียนดีแต่ยากจน บริจาคเงินเพื่อซื้ออาหารให้กับคนพิการในชุมชน รวมทั้งช่วยงานโรงพยาบาลระยะยง โดยบรรจยา สำลีในบรรจุภัณฑ์ เพื่อแจกจ่ายไปสู่โรงพยาบาลต่างๆ ในจังหวัดระยอง นอกจากนี้ผู้สูงวัยที่ให้สัมภาษณ์มีทัศนะว่าหากผู้สูงวัยต้องการการยอมรับจากสังคม ผู้สูงวัยเองต้องประพฤติ ปฏิบัติตนเองให้คนนับถือ ดูแลรักษาสุขภาพของตนเอง ไม่ให้เป็นภาระกับลูกหลาน และช่วยเหลือสังคมตามความสามารถและกำลัง

บทสรุป

นโยบายที่เน้นการดูแลผู้สูงอายุโดยรัฐและครอบครัวในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมามีข้อจำกัดบางประการ กล่าวคือ ประการแรก การให้การดูแลและสวัสดิการแก่ผู้สูงอายุโดยรัฐนั้นต้องใช้งบประมาณเป็นจำนวนมาก และเป็นนโยบายที่ไม่ได้คำนึงถึงความหลากหลายทางอายุ สถานภาพทางเศรษฐกิจและเพศภาวะของผู้สูงอายุ ซึ่งความหลากหลายเหล่านี้สัมพันธ์กับความต้องการของผู้สูงอายุที่แตกต่างกัน ประการที่สอง แม้บุตรหลานยังมีบทบาทสำคัญในการดูแลผู้สูงอายุทางการเงิน แต่เมื่อบุตรหลานต้องย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่น ทำให้ไม่สามารถ

ดูแลผู้สูงอายุในการดำเนินชีวิตประจำวันได้ ผู้สูงอายุที่เป็นสามีภรรยาจึงมักต้องดูแลกันเองหรือหญิงวัยกลางคนอาจต้องดูแลหญิงหม้ายสูงอายุในครอบครัว เป็นต้น การดูแลผู้สูงอายุโดยครอบครัวเพียงแหล่งเดียวจึงอาจไม่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชน ประการสุดท้าย การมุ่งเน้นแต่การให้การดูแลผู้สูงอายุผลิตซ้ำมุมมองเชิงลบต่อผู้สูงอายุ ทำให้ผู้สูงอายุถูกมองว่าเป็นวัยพึ่งพิง เป็นผู้รับอย่างเต็มที

งานศึกษานี้แสดงให้เห็นว่ากลุ่มผู้สูงอายุมารวมตัวกันทำกิจกรรมต่างๆ ในรูปของชมรมผู้สูงอายุ เพื่อเปิดพื้นที่ให้ตนเองได้พบปะกับผู้สูงอายุคนอื่นๆ และสมาชิกของชุมชน รวมทั้งเพื่อทำประโยชน์ให้กับท้องถิ่นของตน ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ การขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุในชุมชนนั้นไม่จำเป็นต้องอาศัยทุนทางเศรษฐกิจ (เงินงบประมาณ) เพียงอย่างเดียว กลุ่มผู้สูงอายุยังใช้ทุนทางสังคม (ได้แก่ เครือข่ายทางสังคม ความไว้วางใจ และความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน) ทุนทางวัฒนธรรม (ได้แก่ ความเป็นผู้นำ และภูมิปัญญาท้องถิ่น) และทุนสัญลักษณ์ (ได้แก่ ชื่อเสียง ความเป็นที่รู้จักของชมรม) ในการดำเนินกิจกรรมด้านผู้สูงอายุและกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ในท้องถิ่น ยิ่งพบว่าการมีทุนทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะก่อให้เกิดการขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุ และส่งเสริมให้กิจกรรมผู้สูงอายุมีความต่อเนื่องและยั่งยืนได้ หากชมรมผู้สูงอายุมุ่งเน้นแต่กิจกรรมที่ต้องใช้เงินเพียงอย่างเดียว เมื่อไม่ได้รับเงินสนับสนุนจากแหล่งๆ ต่าง กิจกรรมของชมรมมักขาดความต่อเนื่อง และในบางครั้งเงินสนับสนุนอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างสมาชิกของชมรมได้

ในบางกรณีทุนทางสังคมมีความสำคัญมากกว่าทุนทางเศรษฐกิจ กล่าวคือกิจกรรมของชมรมจะประสบความสำเร็จไม่ได้เลย หากมีเพียงเงินสนับสนุน แต่ขาดเครือข่ายทางสังคมและความร่วมแรงร่วมใจจากสมาชิกของชมรม เช่น การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของบางชมรมใช้เงินจำนวนน้อย แต่อาศัยการช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามความสามารถ อดีตข้าราชการนำความรู้มาใช้บริการ จัดการกิจกรรมของชมรม ชาวบ้านที่มีฐานะดีบริจาคเงินตามกำลัง ชาวบ้านที่ฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีก็ช่วยเหลือในรูปแบบของแรงงาน ทำให้กิจกรรมของชมรมมีความต่อเนื่องและยั่งยืน นอกจากนี้กลุ่มผู้สูงอายุ โดยการสนับสนุนจากชุมชนและ

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอาจเป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการช่วยเหลือดูแลผู้สูงอายุด้วยกันในชุมชน นอกเหนือไปจากการดูแลผู้สูงอายุโดยสมาชิกในครอบครัว

เป็นที่น่าสังเกตว่างานศึกษาต่างๆ มักชี้ให้เห็นลักษณะเชิงบวกของเครือข่ายทางสังคมเพียงอย่างเดียว คือเป็นคุณสมบัติทางสังคมที่มีประโยชน์ ก่อให้เกิดความร่วมมือและช่วยเหลือกันในกลุ่ม (Choldin, 1973; Faist, 2000; Fawcett, 1989) อย่างไรก็ตามงานวิจัยนี้เน้นให้เห็นมิติของความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ภายใต้เครือข่ายทางสังคมด้วย กล่าวคือในบางครั้งปรากฏความขัดแย้ง ความไม่เข้าใจภายในเครือข่ายความสัมพันธ์ของสมาชิกในชมรมผู้สูงอายุ หากสมาชิกสามารถจัดการกับความขัดแย้งและยอมรับความแตกต่างระหว่างกันได้ ชมรมผู้สูงอายุจะมีความเข้มแข็ง แต่ถ้าสมาชิกไม่สามารถสร้างความเข้าใจต่อกันได้ มีความขัดแย้ง อาจเป็นอุปสรรคในการขับเคลื่อนงานของชมรมได้เช่นกัน

มุมมองที่มีต่อผู้สูงวัยในสังคมไทยเปลี่ยนแปลงและหลากหลายไปตามบริบททางเศรษฐกิจและสังคม กล่าวคือ ในอดีต เป็นสังคมเกษตรกรรม ผู้สูงอายุมีบทบาททางเศรษฐกิจและสังคมมาก ผู้สูงอายุเป็นผู้นำและเป็นที่เคารพของผู้คนในชุมชน ต่อมาเมื่อมีการผลิตที่เน้นตลาดแรงงาน มีระบบการศึกษาที่เป็นทางการ ประกอบกับการพัฒนาองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่อธิบายให้เห็นถึงความทรุดโทรมทางร่างกายและจิตใจของผู้สูงอายุ ความต้องการได้รับการดูแลที่เพิ่มมากขึ้น ล้วนส่งผลให้ผู้สูงอายุถูกมองแบบเหมารวมว่าเป็น “วัยพึ่งพิง” “วัยถดถอย” ภาพเหมารวมเหล่านี้ส่งผลต่อการที่สังคมมองผู้สูงอายุและผู้สูงอายุมองตนเอง นอกจากนี้ภาพเหมารวมที่มองว่าผู้สูงอายุเป็นวัยที่ต้องถอยออกจากบทบาททางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ผู้สูงอายุ (ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความหลากหลาย) ขาดพื้นที่และโอกาสแสดงความสามารถ และพบปะกับผู้สูงวัยด้วยกันและคนวัยอื่นๆ การมองผู้สูงวัยแบบเป็นกลุ่มก้อนเดียวกันและเหมารวมเช่นนี้ยังมักถูกนำไปเชื่อมโยงกับมุมมองที่ว่าความสูงวัยเป็นปัญหาทางสังคม งานศึกษาและนโยบายของรัฐในอดีตจึงมักเน้นให้การช่วยเหลือ สงเคราะห์ผู้สูงวัยเป็นหลัก ขณะที่ในปัจจุบันมีความพยายามทั้งจากหน่วยงานของรัฐและตัวผู้สูงวัยเองที่นิยาม ต่อบริบทว่าผู้สูงวัยเป็น “ผู้ที่มีคุณค่าของสังคม” เป็น “พหุพลัง” (active aging) โดยการรวมกลุ่มของผู้สูงอายุทำกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ต่อผู้สูงวัยด้วยกันเอง

และต่อชุมชน นอกจากนี้กลุ่มผู้สูงอายยังนำความรู้และประสบการณ์ในลักษณะที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนมาใช้ต่ออง สร้างและนิยามอัตลักษณ์ในเชิงบวกของความเป็นผู้สูงวัย กล่าวคือ ผู้สูงอายเป็นผู้ที่มีความรู้ เนื่องจากเป็นแหล่งสะสมความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คนวัยหนุ่มสาวและวัยเด็กไม่มีความรู้ในเรื่องเหล่านี้ รวมทั้งเป็นผู้อนุรักษ์ ถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกุ่นหนึ่ง

มุมมองและการนิยามบทบาทของผู้สูงวัยที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยและบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่กล่าวถึงข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่าความเป็นผู้สูงวัยไม่ได้เกี่ยวข้องกับลักษณะทางกายภาพ (physical characteristic) อย่างเดียวเท่านั้น หากความเป็นผู้สูงวัยยังเป็นการสร้างทางสังคม (social construction) เป็นกระบวนการต่ออง ช่วงชิงการนิยามความหมายโดยผู้ที่เกี่ยวข้องหลายๆ ฝ่าย เช่น ครอบครัว ชุมชน รัฐ หรือแม้แต่วผู้สูงอายเอง ขึ้นอยู่กับว่าใครจะเลือกคานยามไหน ไปใช้ในบริบทใด การรวมกลุ่มของผู้สูงอายเพื่อขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงวัยในชุมชนจึงเป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่ผู้สูงอายนำมาใช้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ในหลายระดับ เช่น ต่อตนเอง ครอบครัว ผู้สูงอายด้วยกันเอง และสังคม รวมทั้งยังเป็นเครื่องมือในการต่อองอัตลักษณ์และเปิดโอกาสให้กลุ่มผู้สูงอายยังมีบทบาทและพื้นที่อยู่ในสังคม

มีข้อสังเกตว่าแม้จะเริ่มมีการนำมโนทัศน์ "พจนมถลั" (active aging) มาใช้มองผู้สูงอาย แต่มักไม่ได้อธิบายให้เห็นว่าระดับการเป็น active aging ในกลุ่มผู้สูงอายุนั้นมีความแตกต่างกัน งานศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่าบทบาทเชิงสร้างสรรคและศักยภาพของผู้สูงอายในฐานะที่เป็น active aging นั้นแตกต่างกันไป ผู้สูงอายบางคนเป็น active aging ในระดับปัจเจกและระดับครอบครัวคือ ดูแลสุขภาพกายและใจของตนเอง รวมทั้งช่วยเหลือผู้ดูแลตนเอง ขณะที่ผู้สูงอายบางคนเป็น active aging ทั้งในระดับปัจเจก ระดับครอบครัวและระดับชุมชน คือ นอกเหนือไปจากดูแลตนเองและครอบครัวแล้ว ผู้สูงอายยังช่วยเหลือผู้สูงอายด้วยกันเองและช่วยกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนของตน หากกลุ่มผู้สูงอาย ชุมชนและหน่วยงานของรัฐตระหนักถึงระดับการเป็น active aging ที่แตกต่างกันของผู้สูงอายแล้ว ก็สามารถสนับสนุนและเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายแสดงศักยภาพและบทบาทเชิงสร้างสรรคต่อตนเอง ครอบครัวและชุมชนในระดับที่ผู้สูงอายแต่ละคนสามารถทำได้ อันจะช่วยให้ผู้สูงอายตระหนักถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีของตนเอง

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ข้อมูลจากงานศึกษาครั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่าหากผู้สูงอายุมีสุขภาพกายและใจที่แข็งแรงก็จะลดการเป็นภาวะพึ่งพิงต่อครอบครัวที่ต้องให้การดูแลผู้สูงอายุในยามเจ็บป่วยหรืออนาถิตเพียง ชมรมผู้สูงอายุและหน่วยงานของรัฐ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่สาธารณสุขจึงควรเผยแพร่ความรู้ในการดูแลสุขภาพกายใจและสังคมต่อผู้สูงอายุ รวมทั้งสนับสนุนให้ชมรมผู้สูงอายุจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมสุขภาพ เพื่อให้ผู้สูงอายุสามารถพึ่งพาตนเองในชีวิตประจำวันได้นานที่สุด

2. เครือข่ายทางสังคมที่วางอยู่บนความสัมพันธ์แบบเครือข่าย (โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับบุตรหลานหรือสมาชิกคนอื่นๆ ในครอบครัว) ซึ่งจัดว่าเป็นทุนทางสังคมแบบหนึ่ง ยังมีบทบาทสำคัญในการให้การดูแลผู้สูงวัยทั้งทางร่างกาย จิตใจและเศรษฐกิจ ชมรมผู้สูงอายุและเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ว่าจะเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ โรงเรียน และวัดควรช่วยกันส่งเสริมค่านิยมความกตัญญูต่อบิดามารดาและการเคารพผู้อาวุโส เนื่องจากเป็นกลไกสำคัญในการดูแลเกื้อกูลผู้สูงอายุในสังคมไทย

3. งานศึกษาครั้งนี้แนะนำให้เห็นว่าผู้สูงอายุสามารถรวมกลุ่มเป็นชมรมผู้สูงอายุและช่วยเหลือกันทำกิจกรรมที่ส่งเสริมการอยู่ดีมีสุข (well-being) ทั้งต่อตนเอง ครอบครัวและชุมชนในระดับที่แตกต่างกันไปตามความสามารถ สุขภาพ และอายุของผู้สูงอายุ ดังนั้นกลุ่มผู้สูงอายุ ชุมชนและเจ้าหน้าที่ของรัฐทุกฝ่ายที่ปฏิบัติงานอยู่ในท้องถิ่นนั้นๆ ควรร่วมแรงร่วมใจกันสนับสนุนให้ชมรมผู้สูงอายุและชุมชนเป็นหลักในการดูแลผู้สูงวัย โดยขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงวัยบนพื้นฐานความต้องการของผู้สูงวัยในชุมชน กำหนดนโยบายเกี่ยวกับผู้สูงอายุในระดับท้องถิ่น โดยคำนึงถึงความหลากหลาย (สุขภาพ สถานภาพทางเศรษฐกิจ และเพศภาวะ) ของผู้สูงอายุ ไม่ใช่เป็นนโยบายจากรัฐที่เป็นแบบเดียวและนำไปใช้กับทุกชุมชน (One size fits all)

4. ข้อค้นพบที่สำคัญในงานศึกษานี้คือ แต่ละท้องถิ่นมีทุนประเภทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสัญลักษณ์ที่ชมรมผู้สูงอายุนำมาใช้ขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงวัยในชุมชนของตนเอง

ข้อมูลจากบางชมรมผู้สูงอายุที่เป็นตัวอย่างที่ดี (best practice) ในการศึกษาค้นคว้านี้ชี้ให้เห็นว่าชมรมผู้สูงอายุจะประสบความสำเร็จ มีความเข้มแข็งและมีกิจกรรมต่อผู้สูงอายุและชุมชนอย่างต่อเนื่องนั้น มักเป็นชมรมที่สามารถนำทุนประเภทต่างๆ มาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสามารถนำทุนประเภทหนึ่งๆ มาใช้เปลี่ยนรูปเพื่อก่อให้เกิดทุนประเภทอื่นๆ ตามมาด้วย ชมรมผู้สูงอายุ โรงเรียน วัดและเจ้าหน้าที่ของรัฐทุกฝ่ายที่ปฏิบัติงานในท้องถิ่นควรช่วยกันส่งเสริมให้ชุมชนใช้ทุนต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนทำกิจกรรมร่วมกัน ไม่ควรทำงานหรือใช้ทุนต่างๆ แยกส่วน และมองว่างาน/กิจกรรมด้านผู้สูงอายุแยกออกจากงาน/กิจกรรมอื่นๆ ของชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- ปีทมา ว่าพัฒนาวงศ์และปราโมทย์ประสาทกุล. (มปป). **ประชากรไทยในอนาคต**. สืบค้นวันที่ 15 มิถุนายน 2554, จาก <http://www.ipsr.mahidol.ac.th/IPSR/AnnualConference/Conferencell/Article/Article02.ht>.
- สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์. (มปป.). ความชรา ภาวะว่าง และการใช้ชีวิตในเมืองในบริบทา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล (บก.), **ชีวิตชายขอบ ตัวตนกับความหมาย** (หน้า 140-141). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- สุภางค์ จันทวานิชและรุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข. (2549). แนวคิดทางสังคมวิทยาของปีแอร์ บูร์ดิเอบ, ใน สุภางค์ จันทวานิช (บก.), **รวมบทความทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา** (หน้า 241-274). กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2550). **สรุปผลที่สำคัญการสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทยปี พ.ศ. 2550**. สืบค้นวันที่ 5 มิถุนายน 2554, จาก http://service.nso.go.th/nso/nsopublish/themes/theme_2-1-1.html
- Baldassar, Loretta. (2007). Transnational families and aged care: The mobility of care and the migracy of ageing. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 33, 275-297.

- Baldassar, Loretta, and Cora Baldock. (2000). Linking migration and family studies. Transnational migrations and the care of ageing parents. In Biko Agozino (ed.), **Theoretical and methodological issues in migration research** (pp. 61-90). Hants: Ashgate Publishing.
- Bourdieu, Pierre. (1977). **Outline of a theory of practice**. New York: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre. (1986). The form of capital. In John G. Richardson (ed.), **Handbook of theory and research for the sociology of education** (pp.241-258). New York: Greenwood Press.
- Choldin, Harvey M. (1973). Kinship networks in the migration process. **International Migration Review**. 7, 163-175.
- Cloos, Patrick et al. (2010). 'Active ageing': A qualitative study in six Caribbean countries. **Ageing and Society**. 30, 79-101.
- Faist, Thomas. (2000). **The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces**. Oxford: Oxford University Press.
- Fawcett, Jame. (1989). Networks, linkages, and migration systems. **International Migration Review**. 23, 671-680.
- Ganesh, Kamala. (2005). Made to measure. Dutch elder care at the intersections of policy and culture. In Kamala Ganesh, Rajni Palriwala and Carla Risseeuw (eds.), **Care culture and citizenship. Revisiting the politics the Dutch welfare state** (pp.116-158). Amsterdam: Spinhuis Publishers.
- Hashimoto, Akiko. (1996). **The gift of generations: Japanese and American Perspectives on ageing and the social contract**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hooyman, Nancy R. and H.Asuman Kiyak. (2002). **Social gerontology: A multidisciplinary perspective** (6th edition). Boston: Allyn and Bacon.

- Putnam, Robert D. (1993). **Making democracy work: Civic tradition in modern Italy**. New Jersey: Princeton University Place.
- Shanley, Mark, and Margaret Peterfaf. (2004). Vertical group formation: A social process perspective. **Managerial and Decision Economics**. 25, 473-488.
- Siisiäinen, Martti. (2000). **Two concepts of social capital: Bourdieu vs. Putnam**. Retrieved July 15, 2010, from <http://www.istr.org/conferences/dublin/workingpapers/siisiainen.pdf>.
- Sundstrom, Gerdt, Bo Malmberg and Lennarth Johansson. (2006). Balancing family and state care: Neither, either of both? The case of Sweden. **Ageing and Society**. 26, 767-782.
- Trydegard, Gun-Britt. (2000). From poorhouse overseer to production manager: One hundred years of Old-age care in Sweden reflected in the development of an occupation. **Ageing and Society**. 20, 571-597